

Jonas Asklund

Universität Greifswald

jonas.asklund@uni-greifswald.de

Jeder, wie er kann und darf, und Gott mit uns allen!

Något om Friedrich de la Motte Fouqués
översättning av Clas Livjns *Spader Dame*

Clas Livijn hör väl inte till de mest lästa svenska romantikerna, och något liknande kan sägas om Friedrich de la Motte Fouqué och hans situation i den tyskspråkiga litteraturen. I den mån de uppmärksammas är det ofta på grund av ett enskilt verk – för Livjns del den bittert humoristiska brevromanen *Spader Dame* från 1824 och när det gäller Fouqué den sagolika berättelsen *Undine* från 1811. Medan Fouqué härstammade från en till Preussen inflyttad fransk protestantisk adel och tycks ha levt hela sitt liv i en ekonomiskt oberoende ställning kom Livijn från en östgotisk prästsläkt och tvingades arbeta hårt för sitt uppehälle – men trots allt hade de en hel del gemensamt. Födda 1777 respektive 1781 sökte de sig båda till det militära för sin karriär, och de kom att tjänstgöra i sina länders respektive arméer under napoleonkrigen. Båda försökte kombinera sin diktning med en karriär inom statsapparaten. Båda två deltog aktivt i tidens romantiska strömning, vilket för Fouqués del visade sig i ett starkt intresse för Norden och den fornnordiska litteraturen.

Ändå verkar det inte ha varit en lätt uppgift för Fouqué att överföra Livjns roman till tyska.¹ Det kan tyckas märkligt då historien om den olycklige informatorn Zacheus Schenander ju är så romantisk – den idealistiske studenten Schenander ger sig ut till en informatorstjänst i den svenska provinsen, blir där häftigt förälskad i en ung släkting till arbetsgivaren men kan inte få henne eftersom hon av ekonomiska skäl snart tvingas in i ett äktenskap med en ruinerad kapten vid namn Leyonbraak. De båda – Schenander och Marie, som flickan heter – dör så småningom i social och ekonomisk misär, vilket bara understryker budskapet i romanen att de renhjärtade människorna går under i denna materialistiska tid.

Nej, det är knappast romanens handling och Schenanders livsöde

som har berett Fouqué problem; det är snarare Schenanders språkbruk och hans radikala livsinställning.² Av någon anledning uppträder han som en av de första kristna, som en person som i sitt umgänge med världsliga ting ständigt har döden, evigheten och själens salighet för ögonen.³ Intressant nog gör han också detta med stöd i den kristna uppbyggelselitteratur han tycks ha läst så ingående.⁴ För omgivningen kan ett sådant evighetsperspektiv vara tröttsamt, och Schenanders predikande tilltal till sina medmänniskor – och då inte minst den skarpa samhällskritik han formulerar i det sammanhanget – leder honom in i ensamheten. Denna ensamhet dokumenterar han i en rad brev till en vän i Uppsala, som ett stycke in i romanen visar sig vara död sedan en tid tillbaka. Vi tycks alltså ha med en form av fiktiv dagbok att göra.

Det här föredraget ska handla om något av allt detta – vad har för det första varit svårt för översättaren i detta överförande av skönlitterär text från en kulturell kontext till en annan? Och för det andra: hur ser resultatet ut av denna komplicerade överföring? Vad är det alltså som gör att Fouqué känner sig tvingad att utelämna vissa passager i originalet, byta ut dem mot något motsvarande eller rentav lägga in långa nydiktningar?

Intressant nog går Fouqué själv in på detta i det översättarens förord som inleder den tyska versionen av *Spader Dame*. Han anför där flera skäl varför Schenanders brev inte kan presenteras ordagrant för den tyska publiken, men omger samtidigt denna argumentation med så många förbehåll att det är svårt att bli klar över vilken position han själv egentligen intar. Huvudargumentet i företalets polemik är emellertid att romanfiguren Schenander – en man som efter vad som sägs i texten först ska ha givit Fouqué intrycket av att ha ett ädelt, melankoliskt och djupt kännande hjärta – ger sig in i en mycket opassande skämtan med heliga ting och därmed väcker förargelse.⁵

Den här invändningen kan sägas vara av en estetisk natur – romanfiguren Schenander sägs ju samtidigt visa prov på ett ädelt, melankoliskt och djupt kännande hjärta och en orädd lust att skämta med det heliga. Denna samtidighet tycks vara ett problem för översättaren Fouqué – det är som om han önskade se en tydlig skiljelinje mellan Schenander som en känslös melankoliker och diktare å den ena sidan och Schenander som samtidskritiker och vass satiriker å den andra. Men man kan här också spåra en invändning av en mer religiös och pedagogisk natur – det som Fouqué uppfattar som romanfiguren Schenanders skämtan med heliga ting hotar att profanera de ting som givits oss för att, som Fouqué skriver, rädda oss från nöden och döden.⁶ De läsare som skulle få ta del av Schenanders brev i oförändrat skick, tycks Fouqué vilja säga oss i förordet, riskerar med andra ord att förlora sin tro.

Så långt kritiken, och den var allvarlig nog i 1820-talets Preussen. Men det är värt att notera att det här inte är författaren Fouqué som går i polemik mot författaren till det svenska originalet (en författare som han för övrigt säger sig inte känna till), nej det är översättaren som kritiserar romanfiguren. Det må vara ett vanligt grepp i den tidens litterära polemik, men intrycket blir ändå att kritiken försvagas.

En annan omständighet i Fouqués polemik som försvagar hans argumentation är hans två gånger upprepade medgivande att det faktiskt finns läsare – goda människor och starka andar kallar han dem – som verkligen skulle kunna uppskatta denna skämtan med heliga ting, och det utan att ta skada till kropp och själ.⁷ Det är ett märkligt medgivande – goda människor och starka andar med fromma hjärtan? Vid ett närmare betraktande kan ett sådant yttrande faktiskt tolkas som att också Schenander är både god och stark och from – sitt opassande skämtande till trots – medan den tyska publiken anses vara för svag för honom. Klädsamt nog inordnar sig Fouqué i den grupp svaga läsare han talar om, men intrycket kvarstår att han själv erkänner att han faktiskt har försvagat romanen. I varje fall antyder han här att romanen skulle kunna läsas på ett annat sätt än det som ligger till grund för hans översättning.

Ett sista drag i Fouqués polemik, det drag som kanske bäst förklarar varför Schenanders samhällskritik och det Fouqué uppfattar som lek med heliga ting så ofta stryks eller tonas ner i den tyska översättningen, är greppet att låta Schenander ställa en motfråga till Fouqué som översättare. Frågan lyder: ”Men om du inte alla gånger kunde och fick översätta mig troget, vad har du då gjort med luckorna som då uppstod?” Här faller ordvalet *kunde* och *fick* i ögonen – den som läser översättarens företal får ju intrycket att Fouqué på något sätt varit förhindrad att översätta ordagrant.⁸ Och det, menar jag, tyder mer på politiska komplikationer än estetiska och religiösa. Fouqués tillkämpat hurtiga utrop – ”Och för övrigt gäller att var och en gör det han kan och får, och Gud är med oss alla!” – ser mer ut som en ursäktande gest från författaren Fouqué till författaren Livijn.⁹ Det är som om han inte kunde och inte heller fick översätta på annat vis. *Spader Dame* är en märklig roman med många bottnar, men det gäller minsann också företalet till den tyska översättningen.

Hur ser då Fouqués utelämnanden, ersättningar eller tillägg ut? En svårighet tycks ha varit Schenanders alla kritiska anmärkningar om ordningsmakten, försvarsmakten och statsmakten. Ja, all form av övermakt. Sådana små giftiga anmärkningar till exempel om att uniformdetaljer inte är något annat än den moderna vapenärans ”sängvärmare” eller att tidens dominerande ideologi ”använder hovdräkt” stryks rakt av.

Ännu mer problematiska tycks skildringarna av fysiskt våld mot överhetspersoner vara – till exempel när Schenander efter en tid kastas ut ur arbetsgivarens hem under våldsamt motstånd. Där använder översättaren en dubbel strategi – istället för att som i ursprungstexten återge själva slagsmålet används det retoriska greppet *praeteritio* när Schenander helt kort säger ”men tvinga mig inte att berätta hur de stackarna ropade på hjälp och hur jag måste lämna platsen”.¹⁰ Fokus läggs på berättarens nu och inte på berättelsens då. Och för att ytterligare försvaga konkretionen i Schenanders fysiska våld mot sin arbetsgivare och dennes blivande släkting, kapten Leyonbraak, lägger översättaren till en liknelse som inte finns i originalet: Schenander säger sig ha lämnat fältet ”likt Diomedes som med sin stolta blick höll trojanerna borta under reträtten”.¹¹ Vad som i originalet är en handfast skildring av ett rejält slagsmål inne i brukspatronens kammare motsvaras i den tyska versionen av vaga antydningar och en allusion på en händelse i det trojanska kriget.

Denna svårighet att översätta scener med fysiskt våld gäller också det fiktiva protokoll från rådstuguhäktet i den lika fiktiva staden Västertälje som är infogat i romanens senare del. I det svenska originalet framstår med önskvärd tydlighet för läsaren hur förljugna dessa protokoll är och vilket övervåld ordningsmakten begår mot Schenander under tiden i häktet i syfte att få honom att erkänna ett brott han inte begått. Av protokollen förstår också läsaren att Schenander under ett obehövt ögonblick har kastat sig över en vaktmästare i rådstugan för ge honom den behandling som Schenander tidigare har fått: spö med hasselkäppar. Men allt detta stryks – ordningsmaktens korruption och förljugenhet, misshandeln av Schenander och hans slutliga överfall mot en vaktmästare finns inte med i den tyska versionen. I stället ger översättaren en refererande sammanfattning på flera sidor, vilket annars är ovanligt i översättningen som helhet.

Att Schenander uppträder självmedvetet gentemot ordningsmakten är väl i sig inget problem, men farligare är naturligtvis att han som en följd av den misshandel han utsatts för själv angriper en stadsbetjänt. Riktigt farligt i sammanhanget är emellertid det faktum att Schenander förenar denna medvetenhet, detta mod och detta angrepp på ordningsmakten med ett frihetligt och medborgerligt patos som hämtar kraft ur en religiös övertygelse. I ett stycke i det svenska originalet jämför han till exempel staten med den romerska ståthållaren Pontius Pilatus och friheten med Kristus. Såsom en gång folket i Jerusalem välkomnade Kristi korsfästning för att bli av med en fridstörare, ropar enligt Schenander 1820-talets allmänhet på att friheten, säkerheten och självständigheten måtte tas i förvar.¹² Dessa återkommande angrepp på

restaurationstiden, eller järnkorsets tid som Schenander uttrycker det, är skarpa nog, men greppet att låta kritiken ta stöd i en kristen grundval ger dem en radikalitet som är rätt unik.¹³ Och det är oöversättbart för Fouqué. I den tyska versionen låter han Schenander inleda en diskussion om staten och dess tillstånd, men bilden av friheten som en fridstörare likt Kristus utelämnas – istället kommenterar Schenander än en gång förutsättningarna för sitt berättande. Återigen, sägs det i det tyska originalet, uppfylls han av bilder av och tankar på heliga ting och han känner hur han skulle vilja använda dem för att beskriva världens eländiga tillstånd och sina egna tillkortakommanden – men att en helig rysning griper honom, vilket gör att han avstår från att ge uttryck för sina tankar. Och han kommenterar själv sitt beslut med de ord som översättaren Fouqué använde om villkoren för sin översättning; men denna gång lite mer tillspetsat – att var och en gör det han kan är visserligen en god föresats, men att var och en gör det han får är en vida bättre.¹⁴ Den självrensning som Fouqué ålade sig i översättarens förord, ålägger Schenander nu alltså sig själv. Sällan har väl en översättning så tydligt kommenterat villkoren för sin egen existens.

Och därmed kommer vi till en annan stor svårighet för Fouqué under hans översättningsarbete. Så gott som alla anspelningar på religiösa föreställningar, andaktslitterära klassiker och bibliska berättelser med Kristi passionshistoria i centrum tas bort eller försvagas i den tyska versionen. Ett bärande betydelsekomplex är helt enkelt utlyft ur berättelsen.

Fouqué löser någon gång problemet genom att ersätta bibliska namn och berättelser med antikt grekiska eller romerska – så blir till exempel den bibliske Herodes den romerske Nero, städerna Sodom och Gomorra blir det antika Ilion, det vill säga Troja.¹⁵ Och så vidare. Ofta försvagas radikaliteten i det svenska originalet; ibland så mycket att betydelsen blir en annan. När den tyska översättningen har orden ”Marie, inte ska vi förneka vår mästare. Kärleken är ett lamm i sin mildhet” i den reflexion Schenander gör angående det äktenskap som tvingas på Marie, kan det yttrandet förstås som att Marie bör ta Kristi offerberedskap som en förebild. Hon kan visserligen göra motstånd, ja hon bör rent av försöka göra det, men i grunden är hon ett lamm som förr eller senare måste foga sig.¹⁶ De två meningarna, ställda bredvid varandra kan rimligen tolkas så. Men i originalet befinner sig hela tre meningar mellan dessa två, och de lyder: ”Vem vet om stoftets kärlek kan förlåta? När hangället skallar, då kommer ångern och slår sönder de korsfästas ben. Därför, ve oss! om vi misströstate, om någon av oss bedyrade: jag känner icke den, om vilken I talen.”¹⁷ Och de orden tyder verkligen inte på någon kristlig mildhet, utan om trons konsekvens och

mod och uppriktighet – det handlar alltså om ett försök att övertyga Marie om att hon ska välja Schenander till make och därmed handla emot sina släktingars uttryckliga vilja. Och det för sin själs salighets skull. Utelämnandet av dessa tre meningar i Fouqués översättning är ett tydligt exempel på den domesticering av romanens religiösa diskurs som redan Stephan Michael Schröder har pekat på.

Så här långt har jag främst talat om det som Fouqué har utelämnat eller låtit ersätta av något annat i sin översättning av Livijns roman *Spader Dame*. Nu något kort om resultatet – vad är *Pique Dame* för slags roman?

I ett annat sammanhang har jag hävdat att man kan läsa *Spader Dame* som en i långa stycken humoristisk roman och att det spretiga och till synes motsägelsefulla i Schenanders många yttranden kan uppfattas som en form av humor. I likhet med de många humoristerna i den tyske författaren Jean Pauls romaner kontrasterar Schenander nämligen ofta idealistiska föreställningar (gärna sina egna högt uppskrivade krav på själens renhet) mot omvärldens grova realism (nämligen den som hans förljugna överordnade lägger i dagen).¹⁸ Samtidigt som denna motsättning etableras i texten mellan mänsklig idealism och mänsklig realism återfinns emellertid ofta en allusion eller hänvisning till ett bibelcitat som på något sätt relativiserar denna motsättning. De två antitetiska föreställningarna faller därmed plötsligt samman till ett intet, vilket för läsaren ofta innebär en överraskande och skrattretande insikt. Med andra ord etableras en motsättning i ett första steg, bara för att i ett andra steg i viss mån relativiseras – man kan alltså säga att Schenander i sin dagbok lyfter fram, kommenterar och bearbetar sina tillkortakommanden ur ett humoristiskt perspektiv.

Men inget av denna dynamik finns kvar i Fouqués översättning. Eftersom så många kritiska anmärkningar om överhetens materialism har lyfts bort och då den idealism som grundas i Schenanders kristna radikalitet har tonats ner, saknas ofta den spänning som utmärker många scener i *Spader Dame*. Och då stora delar av det religiösa symbolkomplexet har försvunnit i *Pique-Dame* finns heller inga bibliska allusioner som kunde ha relativiserat en sådan spänning. I Fouqués översättning försvinner mycket av kritiken och därför också humorn. Eller möjligen tvärtom.

Noter

¹ Bakgrunden till de la Motte Fouqués översättning utreds ingående i den kommentar till en planerad, ännu icke publicerad nyutgåva av *Pique-Dame* som Stephan Michael Schröder skrivit. I kommentaren

tar Schröder upp de yttre förutsättningarna för översättningen och visar på mottagandet av romanen i Tyskland. Han gör vidare en grundlig jämförelse mellan de båda texterna och kan påvisa en mängd såväl språkliga som innehållsmässiga skillnader mellan dem. Jag vill här rikta ett varmt tack till Stephan Michael Schröder för att han låtit mig ta del av hans kommentar.

² För studier som betonar det språkkritiska draget i *Spader Dame*, se Horace Engdahl, *Den romantiska texten. En essä i nio avsnitt* (diss.) Stockholm: Bonnier 1986, s. 197–201 och mer utförligt Ljubica Miočević, ”Dynamiska tecken i Clas Livijns *Spader Dame*” i *Sammlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*, årgång 127, 2006, s. 85–155. Se även Otto Fischer som delvis sätter språkkritiken i romanen i relation till Livijns samhällskritik: Fischer, ”Clas Livijn. Tecken och offentlighet – en förstudie” i *Tf: tidskrift för litteraturvetenskap*, 1997:2, s. 3–17.

³ Schenanders predikande roll utreds av Jonas Asklund, *Humor i romantisk text. Om Jean Pauls estetik i svensk romantik: C.F. Dahlgrens Mollbergs epistlar (1820), C.J.L. Almqvists Amorina (1822) och C. Livijns Spader Dame (1825)* Avdelningen för litteraturvetenskap, Språk- och litteraturcentrum Critica Litterarum Lundensis, 9, (diss.) Lund 2008, s. 250–267.

⁴ Andaktslitteraturens betydelse tas upp av Sigbrit Swahn, ”Clas Livijns jag och du” i *Svensk litteraturtidskrift* 1981:4, s. 17–50; här s. 45f, och utreds ingående av Miočević 2006, s. 127–141 samt av Asklund 2008, s. 250–256.

⁵ “[...] das Ganze sey auch von einem edlen, melancholisch, aber tief empfindendem Herzen belebt.” [Livijn, Clas], *Pique-Dame. Erzählung, gefunden im Irrenhause*. Nach dem Schwedischen von L.M. Foqué Berlin: August Rücker 1826, s. VI.

⁶ “[...] ein Spaß über Dinge, die von oben bescheert wurden, um die Menschen aus Noth und Tod zu erretten”. [Livijn] 1826, s. VIII.

⁷ Översättaren Fouqué talar här till romanfiguren Schenander om ”recht wackere Leute [...], die an Späßen, wie Deine obangeführten ihren eignen Spaß mitfänden; wohl auch sogar unbeschadet ihrer Ehrfurcht vor dem Heiligen selbst”. [Livijn] 1826, s. VIII.

⁸ “[...] wenn Du mich nicht allemal getreu dolmetschen konntest und durftest”. [Livijn] 1826, s. X.

⁹ ”Im Uebrigen: Jeder, wie er kann und darf, und Gott mit uns Allen!”. [Livijn] 1826, s. X.

¹⁰ ”Aber laß es mich nicht erzählen, wie die Elenden nach Hülfe riefen, und wie ich von hinnen mußte”. [Livijn] 1826, s. 74.

¹¹ "[...] gleich Diomedes, könnte ich sagen, der weichend noch mit kühnen Blicken die feindlichen Trojer von sich fernhielt." [Livijn] 1826, s. 74.

¹² [Clas Livijn], *Spader Dame och novellen Samvetets fantasi*, red. Börje Räftegård Stockholm: Atlantis 1997, s. 80f.

¹³ Se Asklund 2008, s. 250ff för en diskussion om den religiösa grundvalen för Schenanders samhällskritik.

¹⁴ "Jeder, was er kann! – das ist ein guter Spruch. – Noch ein Besserer jedoch heißt: Jeder, was er darf. –" [Livijn] 1826, s. 164.

¹⁵ Att Fouqué griper tillbaka på antik mytologi här är kanske ingen slump. Som Ola Wiman övertygande visat relaterar bildspråket i romanen i hög grad till den antika guldåldersmyten, som den till exempel återfinns hos Hesiodos. Wiman, "Guld, silver och järn. Myt och metafor i Clas Livijns *Spader Dame*", i *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*, årgång 123, 2002, s. 50–77.

¹⁶ "Nicht, gute Marie, müssen wir unsern Meister verleugnen. Liebe ist ein Lamm an Milde." [Livijn] 1826, s. 84.

¹⁷ [Livijn] 1997, s. 43.

¹⁸ Se Asklund 2008, s. 276–285 för förhållandet mellan Jean Pauls roman *Des Luftschiffers Giannozzo Seebuch* (1801) och *Spader Dame*. Se här även Carl David af Wirsén, "Clas Livijn, hans verksamhet inom skönlitteraturen och den literära polemiken" i *Svensk tidskrift för litteratur, politik och ekonomi* (1870), s. 91–106, samt Johan Mortensen, *Clas Livijn. Ett nyromantiskt diktarefragment* Stockholm: Bonnier 1913. För en anmärkning om Jean Pauls språkliga betydelse, se Anne-Marie Wieselgren, *Carl-Johans-tidens prosa. Språkliga studier i texter från den moderna prosaberättelsens framväxttid*, (diss.) Lund: Studentlitteratur 1971 (Lundastudier i nordisk språkvetenskap, Serie A, nr 21), s. 51. En god översikt presenteras av Stig Hallgren i *Jean Paul och Sverige – en undersökning av hans betydelse för svensk romantik 1800–1840*, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, 19, (diss.) Göteborg 1988, s. 87–92.